

Krystyna Ostrowska, Elżbieta Książak

Eksperymentalna wersja Kwestionariusza "Moje życie religijne"

Studia Philosophiae Christianae 22/2, 133-173

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KRYSTYNA OSTROWSKA, S. ELŻBIETA KSIĄŻAK

EKSPERYMENTALNA WERSJA KWESTIONARIUSZA „MOJE ŻYCIE RELIGIJNE”

1. Wprowadzenie, 2. Religijność przedmiotem analizy psychologicznej. 3. Teoretyczne założenia budowy Kwestionariusza. 4. Zasady konstrukcji Kwestionariusza. 5. Podstawy empirycznej weryfikacji. 6. Wstępne opracowanie psychometryczne. 7. Kwestionariusz „Moje życie religijne”¹.

1. WPROWADZENIE

Ostatnie lata przyniosły wyraźne ożywienie zainteresowania polskich psychologów problematyką z zakresu psychologii religii. Owo ożywienie zauważa się przede wszystkim we wzroście publikacji, wystarczy wspomnieć choćby prace z ostatnich lat W. Prężyny (1967; 1973; 1977; 1981), Z. Chlewińskiego (1973; 1982), Cz. Walesy (1982), J. Bazylaka (1973; 1977; 1979; 1981; 1982; 1984), St. Kuczkowskiego (1982) i innych. Jednocześnie stwierdza się małe zróżnicowanie stosowanych metod i technik zmierzających do opisu i wyjaśniania fenomenu religii i religijności w aspekcie psychologicznym.

Fakt ten zdecydował, że podjęłam próbę ułożenia eksperymentalnej wersji Kwestionariusza, któremu nadałam tytuł „Moje życie religijne”. S. Elżbieta Książak, przygotowując pracę magisterską, dokonała wstępnych ustaleń psychometrycznych.

W artykule przedstawione zostaną założenia teoretyczne, na których opierałam się przygotowując eksperymentalną wersję Kwestionariusza, zasady doboru pytań i sformułowanych alternatyw, zasady podziału na części oraz wnioski z dotychczasowych ustaleń weryfikacyjnych.

2. RELIGIJNOŚĆ PRZEDMIOTEM ANALIZY PSYCHOLOGICZNEJ

Każdy psycholog, który autentycznie poszukuje prawdy o człowieku — jego psychologicznej strukturze i zachowania,

¹ Punkty 1,2,3,4 i 7 opracowała Krystyna Ostrowska punkty 5 i 6 s. Elżbieta Książak.

o mechanizmach funkcjonowania i zmian w aspekcie wzrastania i znikania oraz uwarunkowaniach — nie może ignorować obserwowanego pod każdą szerokością i długością geograficzną faktu występowania w strukturze psychologicznej człowieka ustosunkowań do tego, co przekracza dostępną poznanemu zmysłowemu rzeczywistość, a co określa się mianem transcendencji. Ustosunkowanie jest czymś innym niż postawa wobec obiektu, jest świadomym emocjonalno-poznawczym uogólnieniem doświadczanych lub antycypowanych procesów poznawczych, emocjonalnych oraz aktywności wobec jakiegoś obiektu, zjawiska, rzeczywistości lub innych ludzi. Pojedynczy człowiek może tę rzeczywistość uznawać i na różne sposoby ją opisywać i odnosić się do niej, może negować jej istnienie i uzasadniać lub nie swoją negację i brak zaangażowania, ale trudno byłoby znaleźć człowieka, który nie przejawiałby żadnych ustosunkowań.

K. Jung (1970) przyjmował, że obok instynktu samozachowawczego i seksualnego człowiek posiada instynkt religii, czyli stałą wewnętrzną dyspozycję do ukierunkowywania się na rzeczywistość Boga i wartości. Z polskich psychologów, o orientacji materialistycznej, J. Wł. Dawid pozostawił wnikliwy opis przeżyć człowieka w związku z uświadomieniem sobie rzeczywistości transcendentnej. Moment ten nazwał Dawid „odrodzeniem”. Towarzyszą temu stanowią następujące przeżycia: łatwość i gotowość do wchodzenia w cudze stany psychiczne, współodczuwanie z innymi w szczęściu i cierpieniu, niechęć do mówienia źle o innych, okazywanie wszystkim dobroci, przekonanie o istnieniu Opatrzności, potrzeba apostołstwa, zmiana stosunku do śmierci, cierpienia i ofiary, dążenie do skupienia i kontemplacji. Uświadomienie to musi prowadzić najpierw do wytworzenia określonych ustosunkowań ogólnych odnośnie rzeczywistości transcendentnej, jej natury, relacji do człowieka, sposobów komunikowania się oraz powinności osoby wynikających z faktu wejścia w interakcje z tą rzeczywistością. Jako wtórne pojawiają się konkretne przeżycia emocjonalno-poznawcze i działania.

Badanie religijności w aspekcie psychologicznym to nic innego jak badanie poziomu ukształtowania się osobowości. Religijność jako empiryczny wskaźnik uwzględniania przez człowieka w swojej jednostkowej egzystencji rzeczywistości transcendentnej jest jednym z podsystemów osobowości, który tworzą ustosunkowania wobec religii. Religijność może być ujmowana w kategoriach siły, intensywności i jakości.

Przyjęte tu rozumienie terminu osobowość wiąże się z tym kierunkiem myślenia (por. K. Obuchowski 1972), który ujmując osobowość jako konstrukt teoretyczny, model służący do odwzorowania tego, w jaki sposób staje się osobą i realizuje swoją egzystencję jako osoba.

Osoba — to według słownikowej definicji (1984) „odrębna od innych, obdarzona właściwym sobie i nieprzekazywalnym istnieniem oraz jako — z punktu widzenia stosunków z innymi ludźmi — włączona we wspólnotę i kierująca się jakąś hierarchią wartości”. Osoba to istota ludzka nieustannie przekraczająca swój biologiczny wymiar i wykorzystująca go oraz wykorzystująca wymiar psychiczny w celu wchodzenia w wymiar społeczny i duchowy. Osobowość jest modelem psychologicznym, za pomocą którego psycholog stara się opisać osobą egzystencję człowieka.

Porównanie osobowości do zegara może być pomocne w uchwyceniu toku mego myślenia. Zegar jest instrumentem, który dzięki swojej strukturze i zastosowanym mechanizmom spełnia funkcję określania czasu, a także wtórnie ukierunkowuje, wyznacza i kontroluje bieg historii pojedynczych ludzi i świata, a przecież zegar nie jest czasem. Również osobowość nie jest tożsama z osobą, choć za pomocą modelu osobowości chcemy po ludzku uchwycić, tzn. opisać, zmierzyć, przewidzieć, zaplanować itd. to, co jest trudne, przez swą złożoność. Innymi słowy chcemy poznać strukturę, mechanizmy i funkcje człowieka jako istoty będącej w akcji „stawania się”, realizowania swego życia. To porównanie modelu osobowości jako narzędzia służącego do mierzenia i opisywania tego, co składa się na osobę z zegarem jako narzędziem mierzącym czas może być szokujące, ale wydaje się, że dotyka sedna trudności, na jakie napotyka psycholog zmierzający do wyjaśniania i opisu nie pojedynczych procesów psychicznych, ale człowieka jako całości. Sformułowanie adekwatnego modelu odwzorowującego dany przedmiot zależy od tego, w jakim stopniu badacz odkryje podstawowe reguły, zasady struktury i funkcji tego przedmiotu, przed tym samym problemem staje psycholog konstruujący model osobowości.

Przyjmuję, że człowiek w ciągu swojej egzystencji realizuje dwa zadania: zadanie stania się osobą oraz zadanie umiejscowienia się na właściwym dla siebie miejscu w strukturze wszechświata, tzn. w rzeczywistości społecznej, przyrodniczej i kulturowej. Doświadczenie ukazuje, że egzystencja człowieka przebiega od dominującego wpływu rzeczywistości biologiczno-

-fizycznej (w szerokim sensie) do stopniowego zanikania nacisków z tej rzeczywistości i przejścia dominującego wpływu przez sferę ducha, która wiąże się z rzeczywistością transcendentną. Na potwierdzenie takiego właśnie kierunku realizacji egzystencji ludzkiej jako podstawowego zadania można przytoczyć opisy zachowań ludzi w sytuacjach ekstremalnych, gdy zewnętrzne warunki w sposób drastyczny utrudniają lub wręcz uniemożliwiają naturalne realizowanie indywidualnej lub zbiorowej egzystencji człowieka. K. Godorowski (1985) pisze: „W warunkach pobytu w obozie więźniowie uruchamiali niespożyte i dla niektórych autorów do dziś niezrozumiałe źródła energii i siły woli. Wbrew wyliczeniom fizjologów, udowadniają one, że nawet w obliczu zagłady i w niewiarygodnych ciężkich warunkach życia większość więźniów była w stanie przeżyć, nie dała się odczłowieczyć...” (s. 5). Badania M. Marody, które cytuję za P. Pacewiczem (1983) również rzucają światło na to zjawisko przekształcania podstaw egzystencji człowieka z biologicznej w duchową. Badając w 1980 roku młodych polskich robotników M. Marody stwierdziła, że niezadowolenie i dążenie do zmiany rzeczywistości społecznej niż wynikało z niezaspokojenia potrzeb biologicznych, konsumpcyjnych, ale miało swoje podłoże przede wszystkim w uniemożliwieniu realizacji w płaszczyźnie duchowej, w dążeniu do bycia jednostką autonomiczną, na poziomie indywidualnym i narodowym, w dążeniu do realizowania własnej godności, własnego światopoglądu, za który nie jest się represjonowanym, oraz w dążeniu do odkrywania sensu swej egzystencji oraz podejmowania działań zgodnych z odkrytym sensem.

Potwierdzenie dla tej tezy znajdujemy również analizując zmiany w psychice osób określanymi mianem chorych psychicznie lub osób będących pod wpływem nagłej sytuacji stresowej. Otóż osoby te ujawniają w pierwszym okresie zmiany w stosunku do systemu wartości, następnie w kontaktach międzyludzkich, wreszcie w procesach myślowych-poznawczych a dopiero w końcowej fazie zmiany w sferze biologicznej.

Aczko'wiek powyżej zaakcentowano punkt początkowy i oczekiwany punkt końcowy, to jednak realizowanie się egzystencji ludzkiej od urodzenia do śmierci (w idealnym wzorcu) obejmuje zmiany rozwijania, wzrastania, zanikania, przekształcania w sferze biologicznej, psychicznej, społecznej i duchowej. Te bowiem cztery sfery tworzą osobę. W różnych okresach egzystencji ludzkiej poszczególne sfery odgrywają mniej lub bardziej decydującą rolę, oraz obserwuje się, że zachodzące

w nich zmiany mają właściwe dla siebie tempo, intensywność i trwałość. Zmianie podlegają zarówno struktury, jak i mechanizmy i funkcje.

Przedstawioną wyżej myśl postaram się zobrazować na schemacie dwóch równoległobocznych trójkątów, zwróconych do siebie podstawami, z których jeden przedstawia stadium początku egzystencji ludzkiej, a drugi założony stan idealny, w końcowej fazie. W pierwszym trójkącie podzielonym na cztery płaszczyzny: biologiczną, psychiczną, społeczną i duchową ukazane jest, że każda z tych sfer zajmuje w tym okresie różną powierzchnię, co wiąże się z odwzorowaniem faktu wpływu wymiaru biologicznego, społecznego, duchowego i psychicznego w pierwszym okresie życia człowieka. W trójkącie drugim proporcje są całkowicie odwrócone, sfera biologiczna zajmuje najmniejszą powierzchnię, a sfera duchowa największą; niezwykle znamienne jest, że model ten ukazuje, jak zmiany dokonujące się w ciągu egzystencji w sferze biologicznej i psychicznej idą w kierunku zanikania, a zmiany w sferze społecznej i duchowej w kierunku rozrzeszania. W schemacie sfera biologiczna stanowi podstawę, na niej opiera się sfera psychiczna, następnie społeczna i duchowa, może to sugerować, że w rozwoju ontogenetycznym jest taka właśnie kolejność: otóż najnowsze badania psychologiczne uwiaryniają, że od samego początku życia jest zaznaczony udział wszystkich wymienionych sfer. Prawdopodobnie w okresie adolescencji następuje całkowita rotacja z wymiaru biologicznego jako podstawy egzystencji w wymiar duchowy. Realizacja egzystencji ludzkiej w kierunku stawania się osobą nie jest jedynie wynikiem samorzutnie dokonujących się zmian w jednostce, ale tempo tych zmian, ich charakter, siła i intensywność uwarunkowana jest również faktem, że jednostka jest niejako zanurzona w świat innych ludzi, świat przetrwał, świat kultury materialnej i duchowej. Te więc czynniki mogą stymulować, hamować i inicjować realizację stawania się osobą. Z tego bowiem otoczenia płyną bodźce zmuszające do zmian oraz „budulec” dla bycia osobą. Może być jednak tak, że otoczenie nie dostarcza odpowiednich bodźców dla tego kierunku zmian, a „budulec” jest nieodpowiedni dla tworzenia budowli osoby.

Osobowość jako model służący do wyjaśniania i mierzenia realizacji osobowej egzystencji człowieka musi zatem odwzorować i opisać nie tylko jednostkę, ale również otaczającą

rzeczywistość i zachodzące między tymi dwoma systemami procesy z punktu widzenia tworzenia się osoby.

Ustosunkowanie jest podstawową jednostką służącą do opisu tworzywa, z którego buduje się model osobowości. Ustosunkowanie, będąc świadomym ukierunkowaniem procesów poznawczych, emocjonalnych oraz aktywności na daną rzeczywistość: samego siebie, otaczających innych, przyrodę-wszechświat, świat Boga i wartości, staje się z jednej strony czynnikiem motywacyjnym w podejmowaniu zewnętrznych działań, z drugiej zaś staje się czynnikiem motywacyjnym do podejmowania aktywności w kierunku nabywania, ulepszania, rozwijania potrzebnych właściwości psychicznych i zabezpieczeń biologicznych.

Nie wszystkie ustosunkowania, jakie człowiek może rozwinąć, są tworzywem osobowości, a tylko te, które ukierunkowują procesy poznawcze, emocjonalne i aktywność wewnętrzną i zewnętrzną na odkrywanie i zrozumienie natury i genezy danej rzeczywistości, a także zadań i celów tej rzeczywistości czy sfery ze względu na wymienione uprzednio zadania człowieka. Ustosunkowania przyjmują postać sądów i przekonań a także dyrektyw postępowania. Zgodnie z tym, co pisze M. Lewicka (1985), ustosunkowania mogą przybierać postać orientacji deskryptywnej, tzn. opisowej lub postać orientacji afektywnej. Jeden i drugi typ ustosunkowań jest niezbędny, z tym, że sądy o naturze i przyczynach powinny mieć przede wszystkim charakter deskryptywny, a sądy i przekonania o celach i zadaniach oraz dyrektywy postępowania powinny być zabarwione afektywnie, gdyż one odgrywają szczególną rolę w realizowaniu egzystencji ludzkiej.

Osobowość, odwzorowując dynamiczną realizację egzystencji człowieka, musi być modelem uwzględniającym zachodzące zmiany, czyli nie może być modelem zamkniętym, ale otwartym.

Stawanie się osobą nakłada się na biologiczny i psychiczny rozwój człowieka w tym sensie, że u nawet bardzo młodych osób możemy mieć ukształtowaną strukturę osoby, a w wielu wypadkach u dorosłych osób możemy nie dostrzegać charakteru osobowego egzystencji.

Rozpocznijmy analizę modelu osobowości od nakreślenia tego, co obejmuje ona od strony podmiotu, który staje się osobą, w wyniku rozwijania ustosunkowań do samego siebie (jako struktury biologicznej, psychicznej, społecznej i duchowej) z

uwzględnieniem podstawowej zasady egzystencji ludzkiej, czyli przejścia od wymiaru biologicznego do wymiaru duchowego. René Dubos (1973) w książce *Tyle człowieka co zwierzęcia* tak o tym pisze: „Istoty ludzkie odbierają wrażenia ze świata za pośrednictwem zmysłów, ale to co najwyższą ceną jest paradoksalnie często niezależne od wrażeń zmysłowych. Przecież wiele ludzi poświęcało swe egzystencje biologiczne na ołtarzu wartości niematerialnych, powstałych w umyśle, a nie doświadczanych przez ciało” (s. 205).

Nadawanie ludzkiej egzystencji osobowego charakteru, a nie tylko zwierzęcego lub poznawczego rozpoczyna się od pierwszych dni życia, choć trzeba uznać, że zgodnie z możliwościami człowieka pierwsze ustosunkowania związane są ze sferą doznań biologicznych, zmysłowych tak w wymiarze jednostkowym, jak i w wymiarze otaczającej rzeczywistości. Otóż historia rozwoju ludzkości oraz rozwoju myśli ludzkiej i poszczególnych jednostek dostarcza nam informacji, w jaki sposób stosunek do tego, co biologiczne, zmysłowe, realne, konkretne, wpływało na funkcjonowanie (w sensie formowania człowieka i wzorów zachowań) jednostek i społeczeństw. Pogarda dla tego, co cielesne, biologiczne, doprowadziła do epoki wiktoriańskiej, a ta z kolei do buntu i rewolucji seksualnej i dominacji wartości materialnych. R. Boyle powiedział: „żyć w tak znakomicie zbudowanym domu, jakim jest ciało, bez zapoznania się z jego nadzwyczajną budową (ze swej strony dodam, i nie interesować się czemu ma służyć owa budowa, jakie są jej podstawowe zadania, funkcje, jak je uruchamiać i dysponować nimi) przynosi ujmę duszy rozumnej” (cyt. za A. Smith, 1976). Florian Znaniecki pisze: „Dla człowieka własne ciało posiada bezpośrednio dwojakie znaczenie. Jest ono centralną wartością hedonistyczną, tj. źródłem i ogniskiem doświadczeń przyjemnych i przykrych, oraz jest narzędziem pierwotnym, podstawowym i uniwersalnym wszelkiej działalności w świecie zmysłowym” (1973). A więc domaganie się, by człowiek w trakcie realizacji swej egzystencji ustosunkował się do swojej biologii, swojego ciała, swoich biologicznych ograniczeń i szczególnych właściwości, nie jest czymś niezwykłym, ale podstawowym. Te zaś ustosunkowania muszą podlegać modyfikacji ze względu na pojawiające się nowe ustosunkowania tak w odniesieniu do sfery psychicznej, społecznej jak i duchowej, jak również ze względu na otoczenie, w jakim człowiek jest zanurzony. Ustosunkowania wchodzące w strukturę osobowości to te, które kształtują się ze wzglę-

du na sens i cel ludzkiej egzystencji a także na stawanie się osobą. Możemy, idąc śladem sugestii Zb. Kuchowicza (1985), przyjąć, że są to ustosunkowania do seksualności człowieka, zdrowia i choroby, do biologicznego życia i jego przekazywania, a także do roli wymiaru biologicznego w całokształcie egzystencji pojedynczych ludzi i społeczeństw. Np. francuski badacz Georges Duby (cyt. za Zb. Kuchowiczem, 1985) przyjmuje, że wpływ wymiaru biologicznego na możliwość — psychikę zbiorowości, ukazuje, że pewne struktury lub tylko elementy są niemal niezmiennie, tzn. ich zmiany dokonują się w tak powolnym tempie, że częstotliwość trudno jest uchwycić. Wynika z tego, że ustosunkowania do wymiaru biologicznego mogą powstawać przede wszystkim w wyniku relacji z innymi ludźmi, światem wartości, niż w wyniku indywidualnych doświadczeń z ciałem. Prawdopodobnie fakt pojawiania się jako pierwszych ustosunkowań wobec wymiaru biologicznego, potwierdzając prawo pierwszych połączeń, daje o sobie znać w ujawnianych przez psychologów procesach interakcyjnych, świadczących o tym, że decydujące znaczenie na jakość stosunków międzyludzkich ma fizyczne spostrzeganie drugiego (J. Czapiński, 1985).

Sfera psychiczna obejmuje procesy uwagi, pamięci, spostrzegania, myślenia i mowy, podejmowania decyzji a także złożone i proste reakcje emocjonalne i działania. Jest narzędziem danym człowiekowi do poznawania, przekształcania i tworzenia siebie oraz zachowywania, przekształcania i tworzenia rzeczywistości zewnętrznej. Człowiek stając się osobą musi mieć świadomość, że tak pojęta psychika nie obejmuje całego człowieka, że właściwości psychiczne są jedynie po to, by stawać się bardziej ludzkim, by przekraczać poziom biologii i zmierzać do wymiaru społecznego i duchowego.

Człowiek powinien poznać swoje psychiczne właściwości, ich możliwości i ograniczenia, ich funkcje i zadania, powinien je świadomie zmieniać, udoskonalać, by spełniały funkcję niezbędną przy stawaniu się osobą. Powinien więc formułować oczekiwania (dyrektywy wobec siebie).

W odniesieniu do sfery psychicznej w modelu osobowościowym powinno uwzględnić się takie ustosunkowania, jak: ustosunkowanie do własnych możliwości intelektualnych, emocjonalnych i działaniowych; ustosunkowanie do roli poszczególnych elementów (emocji, poznania, działania) w całokształcie realizacji egzystencji; ustosunkowania odnośnie doskonalenia psychicznych właściwości człowieka oraz zasad ich wykorzy-

stywania; ustosunkowania odnośnie zasad zaspokajania potrzeb sfery psychicznej.

Sfera psychiczną według najnowszych badań ujawnia się w pierwszych momentach życia człowieka, można obserwować procesy pamięci, reakcji emocjonalnych i aktywności z nimi związanej.

Stosunkowo szybko człowiek odkrywa swoją niewystarczalność, ograniczoność, dziecko odkrywa, że bez pomocy dorosłych nie utrzymałoby się przy życiu; ta ograniczoność i niewystarczalność powoduje, że człowiek doświadcza z jednej strony nieustannej opieki i pomocy ze strony innych, z drugiej staje przed „innym” jako zadanie, wymóg, obowiązek. Tak więc powyższe doświadczenia z otaczającej rzeczywistości prowadzą do kształtowania i powstawania ustosunkowań, które w procesie tworzenia osobowego kształtu człowieka przybierają postać oczekiwań; przekonań o „otaczających innych” — czyli sądów emocjonalno-poznawczych o ich naturze, możliwościach, roli; dyrektyw postępowania wobec innych osób, które mogą przybierać postać zadania, w formie zakazów lub nakazów, pewnych emocji, sądów, aktywności. Ustosunkowania powinny dotyczyć znajomości potrzeb pojedynczych „otaczających innych” oraz grup społecznych, w których się realizuje egzystencja; sposobów ich zaspokajania oraz roli, jaką poszczególne potrzeby odgrywają w osobowym kształtowaniu człowieka. Chodzi tu zarówno o potrzeby ze sfery biologicznej jak i psychicznej oraz o potrzeby wynikające z istnienia formalnych i nieformalnych struktur społecznych. Powinny to być ustosunkowania dotyczące uogólnionego poczucia więzi z innymi, zasada pomocy i współpracy wzajemnej, a także współodpowiedzialności za wszystkich członków rodzaju ludzkiego. Ustosunkowania dotyczą zasad organizowania się ludzi w celu zapewnienia każdemu człowiekowi odpowiedniej, tzn. jemu właściwej realizacji egzystencji poprzez synchronizowanie wymagań sfery biologicznej, psychicznej, społecznej i duchowej oraz przez odnalezienie swego miejsca w strukturze społecznej i przyrodniczej oraz w transcendencji.

Ustosunkowania te mogą przejawiać się w następujących stanach i procesach psychicznych: dostrzeganiu pozytywnych cech innych ludzi, życzliwości, dobroci, chęci do współpracy; akceptacji inności, tak w odniesieniu do własności fizycznych (biologicznych), jak i psychicznych, jak również celów i zadań, które chcą i realizują. Może to być wyrażone w przeświadczeniu, że każdy człowiek jest inny i musi być inny, gdyż ma swo-

je własne miejsce i zadanie we wszechświecie, ale żywię do niego szacunek i cześć. Ustosunkowania do innych mogą ujawniać się w świadomości tego, że inni ludzie pomagali mi, pomagają i będą pomagać, gdyż bez ich obecności i pomocy moje życie, zarówno jednostkowe, jak i członka społeczeństwa, nie mogłoby trwać. Innym przejawem może być świadomość tego, że inni przeżywają i odczuwają podobne do moich albo te same potrzeby, konflikty, napięcia, trudności i ograniczenia i że dlatego jesteśmy sobie potrzebni. W odczuwaniu więzi z innymi ludźmi jako ludźmi powstaje przekonanie o równości praw i obowiązków. Wreszcie w uświadamianiu sobie, że dzięki innym ludziom ja mogę stawać się osobą, poznać świat wartości, świat transcendencji, z ich doświadczenia mogę korzystać tworząc nowe jakości w świecie materialnym i duchowym.

Dziecko, które — zdawałoby się — nie jest zdolne do odczuwania sfery transcendencji, tzn. Boga, wartości, idei, norm, przejawia w sposób całkowicie naturalny i spontaniczny w swoim sposobie myślenia, odczuwania i werbalizowania „ściśły związek” z tą sferą. Ujawnia się to w postaci łatwo dostrzegalnego „poczucia nieskończoności”. Dziecko nie zna poczucia granic czasowych, matka dla dziecka jest zawsze w czasie i przestrzeni. Jest nawet wtedy, gdy jej przy dziecku nie ma. Również śmierć nie oznacza dla dziecka czegoś skończonego, ale jedynie inną formę istnienia, moment jakiś zmiany.

Zetknięcie ze światem religii, wartości, norm, wzorów postępowania zmusza człowieka do ustosunkowania się do tej sfery. Otóż rysując duchowy wymiar na bazie modelu osobowości, należałoby uwzględnić takie ustosunkowania, jak: ustosunkowanie do wartości moralnych, religijnych, społecznych, kulturowych; ustosunkowania do zasad realizacji tych wartości; ustosunkowania odnośnie włączania tych wartości w sferę osobową w aspekcie podstawowych zadań człowieka. Ustosunkowania powinny dotyczyć także hierarchii wymienionych wartości, a także roli i wpływu wymiaru duchowego na inne wymiary człowieka.

System ustosunkowań wobec samego siebie obejmuje nie tylko ustosunkowania względem wyróżnionych sfer, ale także ustosunkowania, które obejmują całego człowieka, przede wszystkim ogólne poczucie akceptacji i oceny siebie, a także ustosunkowań wobec udzielonych sobie odpowiedzi na pytania: kim jestem jako człowiek? jakie mam zadania? jak mam je realizować? jakie są ograniczenia i umiejętności we mnie?

kim jestem jako osobnik noszący dane imię i nazwisko, zamieszkujący w tej konkretnie części świata i realizujący ciągłość tej grupy społecznej. Innymi słowy chodzi o odpowiedzi na pytania o tożsamość osobową, narodową i społeczną.

Ustosunkowania wobec powyższych sfer a także wobec samego siebie jako całościowej struktury mogą ulegać zmianom modyfikacyjnym i przeobrażeniowym pod wpływem pojawiania się nowych ustosunkowań i doświadczeń, w związku ze zmianami zachodzącymi w poszczególnych sferach i w człowieku jako całości. Jak przyjmują R. May (1978) i S. Szuman (1985) człowiek musi doświadczać, że pociągają go wartości, że są one możliwe do zrealizowania, jeśli bowiem nie znajdzie sposobów ich realizacji, to najpierw przestanie ich pragnąć i realizować a następnie przestanie wierzyć, że one w ogóle istnieją.

Wielokrotnie już podkreślałam, że stawanie się osobą dokonuje się poprzez zetknięcie z rzeczywistością zewnętrzną, którą stanowią inni ludzie, przyroda i transcendencja czyli religia, kultura, normy i wzory postępowania.

Model osobowości musi uwzględniać te relacje (por. K. Ostrowska 1985). Ustosunkowania do otaczających innych przybierają postać oczekiwań kierowanych do jednostek i instytucji społecznych oraz społeczeństwa jako całości. Chodzi m.in. o takie ustosunkowania, jak: oczekiwanie, że inni nie będą przeszkadzać we własnej drodze rozwoju, że dostrzegą nasze potrzeby, kłopoty, konflikty; że okażą pomoc w sytuacji, gdy samemu jest trudno działać; że będą działać w stosunku do nas tak, jakby chcieli, żeby postępować względem nich, a więc stosując zasadę życzliwości, miłości, solidarności, sprawiedliwości; że będą starać się obiektywnie i rzetelnie oceniać własności i działanie jednostki; że nie będą traktować innej osoby instrumentalnie jako środka do osiągnięcia własnych celów.

Ustosunkowania odnośnie zadań i obowiązków względem innych, a także odnośnie zadań grup i społeczności w aspekcie dbałości o osobowy kształt człowieka i realizacji człowieka jako części wszechświata powstają w wyniku odkrywania i poszerzania relacji z innymi.

Ustosunkowania wobec sfery transcendencji, a szczególnie wobec religii, pojawiają się w związku z obserwowaniem motywacji, postaw, procesów psychicznych i działań innych w stosunku do tej rzeczywistości, a także w wyniku własnych doświadczeń z tą rzeczywistością. Obserwując, jak inni odnoszą się do Boga i religii, dziecko uczy się sposobów wchodze-

nia w kontakt z rzeczywistością transcendentną, tym samym zaczyna doświadczać tej rzeczywistości i może rozwijać wobec niej ustosunkowania. Najważniejszą i podstawową sprawą jest możliwość obserwowania takich zachowań, przeżyć psychicznych i procesów poznawczych, które w sposób jednoznaczny, nie budzący wątpliwości ujawniają istnienie transcendentności. I nie dobrze jest, gdy obserwuje się tylko werbalizacje na temat np. obecności Boga, Jego istnienia, czy istnienia innych wartości, a w działaniach spostrzega się całkowity brak liczenia się z tym istnieniem. Mamy wtedy do czynienia jedynie z pewnymi werbalizacjami, a nie z autentycznym wejściem w kontakt z daną rzeczywistością. Zamiast świadomych ustosunkowań do realnie istniejącej rzeczywistości mamy do czynienia z ustosunkowaniami do określonych werbalizacji. Psycholog religii powinien w swoich badaniach zmierzać do uchwycenia mechanizmów, które inicjują tworzenie się ustosunkowań powierzchownych, tzn. pewnych stereotypów myślowych i mechanizmów inicjujących powstawanie autentycznych ustosunkowań do Boga, jego relacji do świata i religii. Należy także poznać, jakie są uwarunkowania i mechanizmy podtrzymywania jednych i drugich ustosunkowań oraz mechanizmy ich zmiany. Chodzi o uwarunkowania tkwiące w psychicznej, biologicznej i społecznej strukturze człowieka oraz w otaczającej rzeczywistości.

Człowiek kształtując ustosunkowania wobec innej, niż rzeczywistość zmysłowa, stara się poznawać tę nową rzeczywistość i włączać ją w proces kształtowania osobowego. Jeżeli człowiek nabiera przekonania, że istnieje inna rzeczywistość pozazmysłowa, którą konstytuuje osobowy Bóg, to również zaczyna rozwijać w sobie w zupełnie ludzki sposób pewne reakcje: a więc stara się nie tylko ją poznać, ale także do niej się przybliżyć, przyjąć jako punkt odniesienia dla swojej egzystencji, pragnie trwać przy Bogu i dawać świadectwo o Jego istnieniu. W zakresie ustosunkowań powstaje przekonanie o tym, że musi być rzecznikiem odkrytej rzeczywistości, co w sposób niezwykłe wyraźnie obserwuje się u dorosłych konwertytów. Tak więc jądrem systemu ustosunkowań religijnych, stają się ustosunkowania do osobowego Boga, do tożsamości religijnej, do powinności człowieka religijnego i zadań. Jak mówi Zinowiew, fenomen duchowości polega na tym, że człowiek, tkwiąc w swej rzeczywistości, tak postępuje, jakby czuł stałą obecność Boga i liczył się z tą obecnością. W badaniu religijności psycholog odkrywa, jaki charakter mają ustosunkowania do sfery

religijnej, czy obejmują stosunek do istnienia Boga, Jego natury, relacji do człowieka, sposobów komunikowania się z Bogiem, sposobów realizacji zadań wynikających z relacji Bóg-człowiek, zobowiązań człowieka względem Boga. Psycholog powinien badać i wyjaśniać psychospołeczne uwarunkowania odkrytych tak pozytywnych jak i negatywnych ustosunkowań wobec religii.

Szczegółowe problemy badawcze mogą być zawarte w pytaniach:

— jakie są naturalne, dostępne człowiekowi drogi poznania i odkrywania rzeczywistości transcendentnej, jak one zmieniają się w czasie?

— jakie czynniki indywidualne i pozaindywidualne ułatwiają, a jakie utrudniają proces poznawania transcencji w danym momencie historii ludzkości, czy danego społeczeństwa?

— jak przebiega rozwój procesów zmierzających do wytworzenia adekwatnych ustosunkowań do sfery transcencji?

— jakie są charakterystyczne przejawy rozwiniętego wymiaru duchowego?

— jakie są uwarunkowania kulturowe życia religijnego?

— jaki jest stosunek ustosunkowań religijnych do innych ustosunkowań tworzących strukturę osobowości?

W badaniach religijności chodzi o poznanie psychologicznych procesów i ich uwarunkowań oraz mechanizmów, które inicjują, podtrzymują i modyfikują ustosunkowania człowieka do religii. Innymi słowy chodzi o poznanie ludzkich możliwości wyrażania ustosunkowania do Boga, o poznanie prawidłowości rozwijania i modyfikowania tych możliwości oraz o poznanie mechanizmów i uwarunkowań stymulujących rozwój religijności.

3. TEORETYCZNE ZAŁOŻENIA BUDOWY KWESTIONARIUSZA

Przystępując do skonstruowania narzędzia, które w swym zamierzeniu ma badać niektóre ustosunkowania człowieka do rzeczywistości, którą określiłam mianem transcencji, dokonam opisu takich pojęć jak: religia, życie religijne, człowiek religijny, człowiek wierzący, przeżycie religijne, wiedza religijna, działalność motywowana rzeczywistością religii. Opis tych pojęć dokonuję za pomocą języka psychologii.

Religia jest tu pojmowana jako rzeczywistość obiektywnie istniejąca (w sensie: dostępna człowiekowi), do której człowiek w czasie realizacji swojej egzystencji w procesach odkrywania, poszerzania i formowania osobowej struktury „w jakiś”

sposób ustosunkowuje się. Rzeczywistość ta obejmuje osobowego Boga, Jego relacje do człowieka i wszechświata oraz wytworzone i utrwalone w ciągu rozwoju ludzkości sposoby wyrażania stosunku człowieka do Boga.

Określenie to zdecydowanie przeciwstawia się tym wszystkim pojęciom religii, które albo akcentują jedynie jej subiektywny charakter, np. religia to tyle, co relacje człowieka do transcendencji (por. Z. Chlewiński, 1982) lub religia to suma przeżyć religijnych (W. James, 1958), albo też dostrzegają w religii tylko aspekt kulturowy, obiektywnie istniejący wytwór działalności człowieka (por. E. Durkheim, 1960; T. Odea, 1966).

Tym, co konstytuuje powyższe pojęcie religii, jest przyjęcie „istnienia Boga”. Czyli przyjęcie istniejącej pozaludzkiej rzeczywistości, kierującej się odrębnymi prawami i mechanizmami, a którą jednak człowiek może doświadczać i poznawać i do której się ustosunkowuje.

Życie religijne — to sposób przejawiania osobowego stosunku do religii, polegający na poznawaniu, przyjmowaniu oraz regulowaniu życia jednostkowego i społecznego według rzeczywistości religijnej. Można więc mówić o życiu religijnym jednostki oraz o życiu religijnym przejawianym w stosunkach społecznych — grupowych.

Na płaszczyźnie psychologicznej podstawowym czynnikiem wyjaśniającym rozwój, trwanie i modyfikowanie życia religijnego jest świadomość obecności Boga.

Przyjęcie terminu „życie religijne” jest nie bez znaczenia; zależało mi na tym, by uwypuklić w osobowym stosunku do religii aspekt dynamiki, nieustannej zmiany, ruchu — powstawania i zanikania, czyli tego wszystkiego, co w potocznym odczuciu nazywa się życiem.

Podstawą życia religijnego jest poznanie rzeczywistości religii, poznanie Boga, Jego stosunku do człowieka i wszechświata oraz form nawiązywania kontaktu z ową rzeczywistością. Poznanie prowadzi do rozszerzenia swojej osoby, do ustosunkowań przyjmujących lub odrzucających daną rzeczywistość. Jednocześnie z przyjęciem rzeczywistość ta zmusza do podejmowania działań na jej rzecz.

Człowiek religijny — to taki człowiek, który rozszerzył swoją osobowość o ustosunkowania do rzeczywistości religii, przejawia określoną religijność.

Religijność mierzona jest siłą, intensywnością i trwałością oraz treścią ustosunkowań wobec religii. Ustosunkowania moż-

na badać w aspekcie ilościowym i jakościowym. Jakościowy pomiar religijności dotyczy opisu i oceny treści wiedzy religijnej, przeżyć religijnych, motywacji religijnej oraz działalności na podłożu religijnym. Dotyczy także oceny i opisu wzajemnych powiązań pomiędzy wyróżnionymi wyżej elementami. Ilościowy aspekt religijności odnosi się do siły, intensywności i trwałości, z jaką występują działania, przeżycia, sądy i wiedza religijna. Innymi słowy w ilościowym wymiarze określamy siłę „przyłgnięcia” do religii.

Przyjmując jakościowy i ilościowy aspekt religijności, można opisać zarówno różne jej typy, jak i poziomy zaawansowania.

Człowiek wierzący — oznacza dla mnie człowieka, który przyjmuje, tzn. potwierdza za pomocą stwierdzeń: „tak, wierzę, że Bóg jest” rzeczywistość religii, ale nie rozwija w sobie świadomych ustosunkowań wobec niej i nie działa zgodnie z tą rzeczywistością. Człowiek wierzący w odróżnieniu od człowieka religijnego nie podejmuje dialogu z religią, poprzestaje na jej uznaniu, można powiedzieć, że posiada określoną postawę poznawczą i stereotypy działania.

Człowiek niewierzący (ateista), to człowiek, który odrzuca obiektywne istnienie rzeczywistości religijnej, „ateista jako taki, sądzi, po prostu, że nie istnieje Bóg” (T. Kotarbiński, 1981). W swoim działaniu nie kieruje się motywacją religijną, gdyż brak mu ustosunkowań religijnych, choć może realizować wartości podobne do tych, które wypływają z przyjęcia rzeczywistości religijnej.

Przeżycia religijne — procesy psychiczne (stany emocjonalne, uczucia, oraz proste i złożone procesy poznawcze) związane z rzeczywistością religii.

Działania motywowane rzeczywistością religii — praktyki religijne i wszelka działalność, wynikająca ze świadomego przyjęcia religii. Pojęcie świadomości przyjmuję za J. Bronowskim (1984) jako sposób analizowania siebie i świata oraz transcencji w kategoriach struktur, funkcji, zadań i celu.

4. ZASADY KONSTRUKCJI KWESTIONARIUSZA

Kwestionariusz „Moje życie religijne” został pomyślany przede wszystkim jako narzędzie, mające w możliwy dla psychologa sposób, opisać i wyjaśnić, a także zmierzyć życie religijne (religijność) poszczególnych ludzi i grup w aspekcie najważniejszego nakazu Bożego „Będziesz miłował Pana Boga swego całym swoim sercem, całą swoją duszą, całym swoim

umysłem i całą swoją siłą... Będziesz miłował swego bliźniego, jak siebie samego" (Mk 12, 30 32).

Przyjęłam, że życie religijne czerpie swój potencjał z miłości Boga i ludzi. Miłość od strony człowieka kochającego można opisać w kategoriach pewnych emocjonalno-poznawczych procesów oraz działań. Miłość jest nieustannym odczuwaniem obecności istoty ukochanej, mimo że nie wiąże się to z jej obecnością fizyczną. Jest to również podejmowanie działań w celu fizycznego odczuwania jej obecności: dążenie do bycia razem, słuchania jej głosu, odnajdywania jej śladów w otoczeniu i w sobie. Jest to myślenie o niej i według niej, troszczenie się o nią i podejmowanie działań zmierzających do udokumentowania tej troski. Jest to pragnienie, by inni znali i podziwiali osobę ukochaną, a z tym wiąże się podejmowanie działań, które mają na celu wprowadzenie osoby ukochanej w swój krąg społeczny. Jest to odczuwanie radości, błogości, satysfakcji z żywionego stanu miłości, wyraża się to brakiem odczuwania trudów tych działań, które w jakimś, choćby minimalnym stopniu można uznać jako działania dla lub w związku z ukochaną osobą. Jest to odczuwanie głębokiej tęsknoty i bólu z powodu trudności w kontaktach z istotą kochaną. Jest to także odczuwanie cierpienia psychicznego w sytuacjach, które ujawniają rozbieżność dążeń, poglądów i działań. Na tym tle może rodzić się poczucie winy, jeżeli dostrzega się rozbieżności po swojej stronie. Jest to wreszcie odczuwanie radości i zadowolenia z radości, szczęścia i powodzenia osoby ukochanej.

W niniejszym Kwestionariuszu miłość do Boga i ludzi została zoperacjonalizowana za pomocą konkretnych pytań o stany emocjonalne, poznawcze i działania. Tak więc poziom życia religijnego mierzony realizacją przykazania miłości Boga i bliźniego został określony za pomocą różnorodnych przejawów przeżyć i działalności oraz częstotliwości ich występowania².

Pytania dotyczące przeżyć psychicznych związanych z rzeczywistością religii konstruowane były z uwzględnieniem m.in. następujących stanów: radości, przyjemności, tęsknoty, uwielbienia, dziękczynienia, poczucia winy, miłości (w sensie uczucia), nadziei, zaufania, pokory, przebaczenia, świadomości swo-

² Posługiwanie się „różnorodnością” i „częstotliwością” w badaniach nad postawami i zachowaniem się ludzi nie jest nowe. To samo podejście reprezentowałam wspólnie z dr A. Siemaszko układając Kwestionariusz do badania nasilenia dewiacji w środowisku młodzieży.

jej słabości, świadomości potęgi Boga, zaufania do siebie i innych.

Pytania dotyczące działań wynikających z motywacji religijnej uwzględniają m.in. modlitwę indywidualną jako formę osobowego kontaktu z Bogiem, uczestnictwo we Mszy św., przestrzeganie przykazań Bożych i kościelnych a także ogólne nastawienie wobec tych norm, korzystanie z Sakramentów św., pogłębianie wiedzy religijnej, stosunek do innych ludzi, stosunek do otaczającej rzeczywistości (świata biologicznego i kultury) od odpowiedzialności za samodoskonalenie do odpowiedzialności za Kościół i innych, uczestnictwo we wspólnocie religijnej, identyfikacja z ideałami osobowościowymi religii, dążenie do zjednoczenia z Bogiem, pomaganie innym, apostołstwo czynem, świadomość bycia świadkiem Boga, składanie ofiar Bogu.

Pytania dotyczące wiedzy religijnej obejmują treści przekazywane w nauczaniu katechizmowym.

Kwestionariusz podzielony jest na trzy części. I część bada sferę przeżyć emocjonalno-poznawczych. Pytania w tej części zaczynają się następującymi sformułowaniami: „Czy zdarzyło Ci się odczuwać (czuć, przeżywać, myśleć, doświadczać)...?”

Część II dotyczy sfery działań i przekonań. W tej części pytania sformułowane są następująco: „Czy zdarzało Ci się robić...? Jak często korzystasz...? Czy zależy Ci na...?”

Część III odnosi się do wiedzy religijnej, a pytania w niej zawarte przybierają formę: „Kim jest...? Czym jest...? Co to jest...? Pytania w I i II części mają postać zarówno stwierdzeń pozytywnych (pożądanych) jak i stwierdzeń negatywnych (niepożądanych) z punktu widzenia rozwoju życia religijnego. Alternatywy ułożone są w ten sposób, żeby uzyskane wyniki mogły ukazać ilościowy aspekt religijności.

Aczkolwiek Kwestionariusz układany był przede wszystkim z myślą o badaniu młodzieży, to jednak nie wyklucza się możliwości stosowania go dla osób dorosłych, jedynie trudniej byłoby korzystać z niego przy badaniach ludzi w podeszłym wieku, gdyż przyjęte sformułowania mogą być dla tych osób niejasne.

Teoretyczne założenie odnośnie uzyskiwanych wyników, zarówno w całym teście, jak i w poszczególnych częściach, uwzględnia normalny rozkład „życia religijnego” w populacji polskiej, tzn. zakłada się, że istnieje niewielka grupa osób o minimalnym poziomie rozwoju „życia religijnego”, takąż sama o niezwykle intensywnym rozwoju oraz największa grupa

osób odznaczająca się przeciętnym poziomem realizacji przykazania miłości Boga i bliźniego. Uważam także, iż rozkład taki powinien wystąpić przy analizie wyników sfery emocjonalno-poznawczej, działaniowej i wiedzy.

Pytania do Kwestionariusza formułowane były w oparciu o analizę tekstów Ewangelii, pism mistrzów życia wewnętrznego, rozmów z osobami wierzącymi i niewierzącymi na temat ideałów osobowościowych człowieka określającego się mianem „religijny” oraz moich własnych doświadczeń z religią.

Przyjęto następującą zasadę punktowania odpowiedzi części I i II: pytania wskazujące na najwyższy poziom rozwoju danej właściwości otrzymywały najwyższą notę, pytania wskazujące na całkowity brak ustosunkowań religijnych najniższą 0 punktów. Odległość między alternatywami wynosi 1 punkt. Część III dotycząca wiedzy religijnej nastęrczała największej trudności. Zależało mi na tym, aby również na tym wymiarze uzyskać ocenę ilościową, tzn. ocenę wiedzy najbardziej pełnej i wiedzy fragmentarycznej. Za wiedzę najbardziej pełną uznano taką, która jest zgodna z obecnym nauczaniem katechizmowym w ostatnich latach szkoły średniej. Pragnąc zrealizować powyższy cel, rozmawiałam z teologami i prosiłam ich o podanie takich określeń np. Mszy św., Kościoła, Jezusa, zbawienia, grzechu, Boga itd., które mogłoby być ocenione na 5; takich, które byłyby ocenione na 4,3,2 i 1 oraz takich, które nie są sformułowaniami w języku religii i ocena 0 jest najbardziej adekwatna. Język w sposób istotny wpływa na nasze zachowanie, myślenie, poszukiwania i modyfikacje.

Kwestionariusz „Moje życie religijne” dokonuje pomiaru na dwóch wymiarach „różnorodności” i „częstotliwości”. Te dwa wymiary są bardzo przydatne do określenia zarówno ogólnego poziomu życia religijnego, jak i określenia charakteru religijności: przewaga procesów emocjonalnych, poznawczych, działania czy też harmonijne ich występowanie.

Typologię religijności można ustalić z góry, biorąc za punkt wyjścia mierzone sfery oraz ich wzajemne powiązania i częstotliwość występowania, jednakże układając Kwestionariusz zakładałam, że wyłonienie typów religijności dokona się w wyniku prowadzonych badań empirycznych i analiz otrzymanych wyników, głównie za pomocą analizy czynnikowej. Ten aspekt pracy czeka na opracowanie.

Kwestionariusz może służyć do badania aktualnego stanu rozwoju życia religijnego, postępu w jakimś odcinku czasu, uchwycenia zmian pod wpływem zamierzonych oddziaływań,

lub też uchwycenia regresu na drodze życia religijnego. Kwestionariusz może być stosowany w badaniach indywidualnych i zbiorowych. Może być wykorzystywana każda część oddzielnie, lub jako całość. Zgodnie z tym, co powiedziano uprzednio, Kwestionariusz dostarcza ogólnej oceny życia religijnego na podstawie ogólnego wyniku, który jest sumą uzyskanych punktów w poszczególnych częściach oraz oceny w poszczególnych sferach na podstawie uzyskanych punktów w danej części.

5. PODSTAWY EMPIRYCZNEJ WERYFIKACJI

Wstępne opracowanie psychometryczne Kwestionariusza zostało przeprowadzone w oparciu o wyniki badań młodzieży szkół średnich, uczęszczającej na lekcje katechizacji. Wybór grupy wynikał z faktu przyjęcia założenia, że Kwestionariusz ma służyć badaniu intensywności życia religijnego.

Celem empirycznej weryfikacji Kwestionariusza było:

— sprawdzenie poprawności przyjętych sformułowań (rozumiałość terminów, adekwatność alternatyw itd.),

— ustalenie najprostszych norm (średnich, odchyłeń standardowych) dla całego Kwestionariusza i poszczególnych części,

— obliczenie wskaźnika trafności całego Kwestionariusza i jego części,

— obliczenie rzetelności całego Kwestionariusza i części,

— sformułowanie postulatów dla dalszej procedury badawczej, zmierzającej do przygotowania rzetelnego i trafnego narzędzia badawczego.

Dla określenia współczynnika trafności posłużono się tzw. trafnością zewnętrzną, tzn. wykorzystano wyniki tej samej młodzieży na Skali Intensywności Postawy Religijnej ułożonej przez Wł. Prężynę, natomiast dla obliczenia rzetelności Kwestionariusza wykorzystano metodę połówek testowych (D. Magnusson, 1981).

Psychometryczne opracowanie Kwestionariusza oparte jest o wyniki surowe. Jak już była o tym mowa, na ogólny wynik testu składa się suma poszczególnych wyników w każdej skali. Maksymalna liczba możliwych punktów w każdej skali oraz ogólna suma punktów przedstawia się następująco:

Skala I — 186 pkt

Skala II — 203 pkt + suma punktów uzyskanych w pytaniach nr 36 i 40 (w pytaniach tych dawano 1 pkt za każdą odpowiedź: tak)

Skala III — 95 pkt

Ogólny wynik testu 484 pkt + suma punktów za pytania 36 i 40.

Przy obliczaniu wyników poszczególnych osób brak odpowiedzi punktowano jako 0 (zero). Ten sposób kwalifikacji brakujących odpowiedzi podyktowany został przyjęciem założenia, że osoba badana uchyła się od odpowiedzi, gdyż nie ma w tej kwestii wyrobionego zdania lub nie chce ujawnić zdania przeciwnego. Słuszność tego założenia wynika z przyjętej procedury badania. Osoba przeprowadzająca badanie kilkakrotnie przypominała o konieczności udzielenia odpowiedzi na wszystkie pytania, przypominała również o sprawdzeniu na zakończenie badania, czy jakiegoś pytania się nie pominięło, udzielała także odpowiedzi na różne wątpliwości, niejasności i trudności w zrozumieniu treści pytań. Również ten sposób postępowania wydaje się słusznym i uzasadnionym z punktu widzenia obliczeń statystycznych. Np. część I posiada 33 pytania, osoba badana nie udzieliła odpowiedzi na dwa pytania i badacz eliminuje te pytania z obliczeń, wtedy jej wynik w tej skali jest wyższy, niż wtedy, gdy za te pytania postawimy 0 punktów.

W Kwestionariuszu znajdują się dwa pytania (nr 14 i 33), które nie podlegają zasadom powyższej punktacji, gdyż odpowiedzi na nie służą jedynie analizie jakościowej.

Chcąc zrealizować postawione cele, badania były przeprowadzone przeze mnie osobiście, również sama dokonywałam obliczeń statystycznych. Dzięki temu miałam bezpośredni kontakt z młodzieżą i mogłam obserwować ich stosunek do postawionego zadania, jak również mogłam w sposób wyczerpujący odpowiadać na pojawiające się wątpliwości i trudności przy udzielaniu odpowiedzi.

6. WSTĘPNE OPRACOWANIE PSYCHOMETRYCZNE

Jak już była o tym mowa, badania weryfikacyjne zostały przeprowadzone na grupie uczniów w wieku 15—18 lat uczęszczającej na katechizację do jednej z warszawskich parafii. Zbadano 236 uczniów, w tym 101 chłopców i 135 dziewcząt. Jeden arkusz odpowiedzi został unieważniony ze względu na nieodpowiednie zachowanie się osoby badanej w czasie wypełniania Kwestionariusza. Ostatecznie więc do obliczeń statystycznych uwzględniono wyniki 235 osób, 100 chłopców i 135 dziewcząt.

Rozkład badanej grupy pod względem wieku był następujący:

Młodzież w wieku

15 lat	stanowiła	13,6%
16 "	" "	38%
17 "	" "	13%
18 "	" "	35%
19 "	" "	0,4%

Młodzież reprezentowała różne typy szkół, i tak z liceów ogólnokształcących było 79,5%, z techników — 9%, z zasadniczych szkół zawodowych — 9,8% z innego typu szkół — 1,7%.

W badaniach zastosowano dwie metody: Kwestionariusz „Moje życie religijne” oraz Skalę Intensywności Postawy Religijnej w układzie Wł. Prężyny.

W celu zapewnienia szczerych i rzetelnych odpowiedzi badanie miało charakter quasi-anonimowego, tzn. uczniowie nie pisali swoich imion ani nazwisk, ale proszono ich o podanie pseudonimów. Procedura ta była niezbędna z uwagi na dalszy tok badań, który zakładał poznanie nie tylko religijności badanej młodzieży, ale także ich obrazu siebie i związku tej struktury osobowości z obrazem Boga i poziomem życia religijnego.

Przed rozpoczęciem badań informowano młodzież o celu i zasięgu oraz użyteczności ich pracy, informacja ta miała wytworzyć pozytywne nastawienie do badania. Następnie osoba badana czytała głośno, a badani cicho instrukcję i wyjaśniała zasady udzielania odpowiedzi w jednym i drugim teście. W trakcie wypełniania tekstów badający obserwował zachowanie całej grupy i poszczególnych jednostek.

Przeciętny czas wypełniania testów wynosił około 60 minut. Młodzież pracowała chętnie i z zainteresowaniem.

Obliczenia statystyczne dokonano dla całej grupy oraz oddzielnie dla dziewcząt i chłopców.

W zakresie podstawowych statystyk, tzn. średnich i odchyłeń standardowych uzyskano następujące wyniki:

Dla całej grupy:

Skala I — średnia 93,4 pkt, odchylenie standardowe — 21,38 pkt

Skala II — 221,76 pkt; 22,62 pkt

Skala III — 74,49 pkt; 17,62 pkt

Ogółem — 288,83 pkt; 48,75 pkt

Dla grupy dziewcząt:

Skala I	— 96,18 pkt; 20,25 pkt
Skala II	— 125,26 pkt; 21,25 pkt
Skala III	— 74,37 pkt; 11,84 pkt
Ogółem	— 294,39 pkt; 45,08 pkt

Dla grupy chłopców:

Skala I	— 89,5 pkt; 21,18 pkt
Skala II	— 117,2 pkt; 23,84 pkt
Skala III	— 74,83 pkt; 13,63 pkt
Ogółem	— 279,4 pkt; 52,52 pkt

Rzetelność Kwestionariusza została ustalona na podstawie obliczenia współczynników korelacji r -Pearsona³, pomiędzy wynikami udzielonymi na pytania parzyste i na pytania nieparzyste.

Dla skali I otrzymano $r = 0,66$, dla drugiej $r = 0,74$, dla trzeciej $r = 0,60$ i dla ogólnego wyniku $r = 0,82$. Wszystkie współczynniki korelacji są istotne na poziomie 0,001.

Trafność zewnętrzną określono współczynnikiem korelacji pomiędzy wynikami testu Wł. Prężyny i wynikami Kwestionariusza. Otrzymano następujące współczynniki: r dla I skali wyniosło 0,45, dla drugiej — 0,55, dla trzeciej — 0,45 a dla całego testu — 0,58. I w tym wypadku wszystkie współczynniki są istotne na poziomie 0,001.

Zarówno współczynniki rzetelności, jak i trafności dają podstawę do podjęcia następnych kroków zmierzających w kierunku pełnego opracowania Kwestionariusza jako testu służącego zarówno dla klasyfikacji, jak i oceny aktualnego poziomu życia religijnego młodzieży.

Na plan pierwszy wysuwa się potrzeba lepszego dopracowania wskaźników częstotliwości. W trakcie niniejszej analizy potrzebne było dokonanie pewnych modyfikacji w tym zakresie, które jednak nie miały charakteru systemowego, a tylko służyły obecnej analizie wyników. W części I, w pytaniach 17,25,31 odpowiedź „a”, a w pytaniu 28 odpowiedź „h” punktowano jako 0 (zero). Zasada ta może budzić wątpliwości, ze względu na ogólny schemat punktowania odpowiedzi jako 0 (zero).

³ Niektórzy autorzy uważają, że r Pearsona można stosować zawsze, ilekroć próba zawiera ponad 100 obserwacji (wyników). Takie stanowisko znajdujemy w pracy W. Oktaby i E. Niedokosa pt. *Matematyka i podstawy statystyki matematycznej*, Warszawa 1971, PWN, s. 184.

W części II w pytaniach dotyczących częstotliwości niektórych przeżyć i zachowań trzeba było dokonać łączenia niektórych kategorii. I tak w pytaniach 41 i 43 połączono kategorie d i e, oraz f i g; w pytaniach 38, 52, 53, 57, 58, 66, 71, 76, 86, 87 połączono kategorie e i f.

Następne działania, jakie muszą być podjęte, to ustalenie bardziej precyzyjnych norm, np. stenowych oraz podjęcie analizy czynnikowej zmierzającej do ustalenia typów religijności, zmiennych predykcyjnych i zmiennych określających poszczególne typy.

Na marginesie dodam, że badani podkreślali, iż niektóre z pytań, na które musieli udzielić odpowiedzi, zmuszały ich do głębszej refleksji i nowego spojrzenia na swoją religijność.

Były pytania, które u badanych osób wzbudzały śmiech, np. pytanie o szatana, lub zdziwienie, jak np. pyt., czego oczekuję od Boga; również te doświadczenia w przyszłości zostaną wykorzystane do poprawienia strony językowej niektórych pytań.

Zaprezentowany w artykule Kwestionariusz nie uwzględnia jeszcze tych postulatów, wniosków i uwag, które podczas tego systematycznego badania, jak i innych badań o charakterze sondażowym zostały przekazane autorce.

Osoby, które zechcą w swoich badaniach korzystać z eksperymentalnej wersji Kwestionariusza, są proszone o przekazywanie swoich uwag i spostrzeżeń na ręce autorki: Akademia Teologii Katolickiej ul. Dewajtis 3, Warszawa. W dalszych pracach będą one uwzględnione i przysłużą się do opracowania nowego narzędzia badawczego.

Klucz do punktowania odpowiedzi znajduje się w posiadaniu K. Ostrowskiej i S. E. Książak.

7. KWESTIONARIUSZ „MOJE ŻYCIE RELIGIJNE” W UKŁADZIE KRYSTYNY OSTROWSKIEJ

CZEŚĆ I

1. Czy zdarzyło Ci się mieć jakieś bardzo silne przeżycie religijne, które wywarło wpływ na Twoje postępowanie?

- a. nigdy
- b. raz czy dwa razy
- c. kilka razy
- d. kilkanaście razy
- e. częściej niż kilkanaście razy
- f. bardzo często
- g. w zasadzie stale doświadczam takich przeżyć

2. Czy zdarzało Ci się, że czułeś się opuszczony, przygnębiony, smutny i uważałeś, że wszystko sprzysięgło się przeciw Tobie, nawet Bóg?
 - a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. stale jestem w takim nastroju
3. Czy zdarzyło Ci się odczuwać silną i wyraźną tęsknotę za Bogiem?
 - a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. odczuwam stałą tęsknotę za Bogiem
4. Czy zdarzyło Ci się, że będąc na Mszy świętej lub innym nabożeństwie w kościele nudziłeś się i nie wiedziałeś co ze sobą zrobić?
 - a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. zawsze ilekroć jestem w kościele
5. Czy zdarzało Ci się, że czułeś się szczęśliwy i radosny z powodu obecności w Twoim życiu Boga?
 - a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. odczuwam stałą radość i szczęście
6. Czy zdarzało Ci się chodzić na Mszę świętą lub inne nabożeństwa tylko dlatego, że tak postępują Twój rówieśnicy i nie chcesz się od nich wyróżniać?
 - a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. stale tak postępuję
7. Czy zdarzało Ci się, że odczuwałeś, iż wszystko co się wokół Ciebie dzieje jest mało ważne w porównaniu z radością, że jesteś blisko Boga?
 - a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy

- f. bardzo często
 - g. stale odczuwam taki stan
8. Czy zdarzało Ci się, że patrząc na zachowanie innych ludzi myślałeś: Boga nie ma, bo gdyby był nie pozwoliby na tyle zła?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. stale tak myślę
9. Czy zdarzało Ci się odczuwać bunt wobec istnienia śmierci?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. odczuwam stały bunt przeciw śmierci
10. Czy zdarzało Ci się, że odczuwałeś swoją grzeszność i niegodność spotkania z Bogiem?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. mam stałe tego odczucie
11. Czy zdarzało Ci się, że byłeś tak bardzo pogrążony w modlitwie, iż nie wiedziałeś co się wokół Ciebie dzieje?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. zawsze doświadczam tego stanu na modlitwie
12. Czy zdarzało Ci się chodzić na Mszę świętą lub inne nabożeństwa tylko dlatego, że wymagali tego rodzice?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. stale chodzę do kościoła tylko ze względu na rodziców
13. Czy zdarzyło Ci się, że odczuwałeś „pustkę wewnętrzną” i nie potrafiłeś skupić się na modlitwie, choć tego bardzo pragnąłeś?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy

- d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. stale odczuwam „wewnętrzną pustkę”
14. Czy zdarzyło Ci się odczuwać wewnętrzny głos wzywający Cię do specjalnej służby Bożej?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. odczuwam stale takie wewnętrzne wołanie
15. Czy zdarzało Ci się mieć poczucie winy z tego powodu, że postępowałeś lub postępujesz niezgodnie z zasadami Ewangelii i obrażasz Boga?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. mam stale poczucie winy z tego powodu
16. Czy miałeś kiedykolwiek takie odczucie, że to szatan skłaniał Cię do popełnienia czegoś złego (grzechu)?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. zawsze, ilekroć zrobię coś złego
17. Czy doświadczyłeś kiedyś uczucia radości z powodu podjętego przez Ciebie wyrzeczenia?
- a. nigdy nie podejmowałem żadnych wyrzeczeń
 - b. nigdy nie doświadczałem takiej radości
 - c. raz czy dwa razy
 - d. kilka razy
 - e. kilkanaście razy
 - f. częściej niż kilkanaście razy
 - g. bardzo często
 - h. zawsze, ilekroć czegoś się wyrzekłem
18. Czy po zrobieniu czegoś złego (grzechu) miałeś poczucie, że tym zachowaniem sprawiłeś cierpienie Chrystusowi?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. zawsze, ilekroć zrobiłem coś złego

19. Czy przyłapywałeś się na tym, że myślisz tylko o Bogu i Jego sprawach i Jemu się tylko polecasz?
- nigdy
 - raz czy dwa razy
 - kilka razy
 - kilkanaście razy
 - częściej niż kilkanaście razy
 - bardzo często
 - jestem stale w takim stanie
20. Czy odczuwałeś kiedykolwiek intensywną chęć zrobienia czegoś złego, zabronionego?
- nigdy
 - raz czy dwa razy
 - kilka razy
 - kilkanaście razy
 - częściej niż kilkanaście razy
 - bardzo często
 - stale towarzyszy mi takie pragnienie
21. Czy zdarzało Ci się, że odczuwałeś autentyczną dumę i radość z tego, że jesteś chrześcijaninem?
- nigdy
 - raz czy dwa razy
 - kilka razy
 - kilkanaście razy
 - częściej niż kilkanaście razy
 - bardzo często
 - stale odczuwam taką radość i dumę
22. Czy zdarzało Ci się odczuwać wyraźną potrzebę zadośćuczynienia Bogu za grzechy własne i innych ludzi?
- nigdy
 - raz czy dwa razy
 - kilka razy
 - kilkanaście razy
 - częściej niż kilkanaście razy
 - bardzo często
 - odczuwam stale taką potrzebę
23. Czy zdarzyło Ci się mieć we śnie lub na jawie widzenie Boga, Matki Bożej, Aniołów lub świętych?
- nigdy
 - raz czy dwa razy
 - kilka razy
 - kilkanaście razy
 - częściej niż kilkanaście razy
 - bardzo często
 - towarzyszą mi stale takie doznania
24. Czy zdarzało Ci się odczuwać odpowiedzialność za Kościół?
- nigdy
 - raz czy dwa razy
 - kilka razy
 - kilkanaście razy
 - częściej niż kilkanaście razy
 - bardzo często
 - czuję stałą odpowiedzialność za Kościół

25. Czy zdarzyło Ci się odczuwać wyraźną przykrość gdy nie mogłeś uczestniczyć we Mszy świętej i przyjąć Komunii świętej?
- nigdy nie było takiej sytuacji, żebym nie mógł uczestniczyć we Mszy świętej
 - nigdy nie odczuwałem przykrości
 - raz czy dwa razy
 - kilka razy
 - kilkanaście razy
 - częściej niż kilkanaście razy
 - bardzo często
 - zawsze, ilekroć nie mogłem uczestniczyć we Mszy świętej
26. Czy zdarzyło Ci się odczuwać silne pragnienie śmierci, w celu zjednoczenia się z Bogiem?
- nigdy
 - raz czy dwa razy
 - kilka razy
 - kilkanaście razy
 - częściej niż kilkanaście razy
 - bardzo często
 - odczuwam takie stałe pragnienie
27. Czy towarzyszyło Ci kiedykolwiek odczucie, że Bóg odwrócił się od Ciebie z powodu Twoich grzechów?
- nigdy
 - raz czy dwa razy
 - kilka razy
 - kilkanaście razy
 - częściej niż kilkanaście razy
 - bardzo często
 - mam takie stałe odczucie
28. Czy przeżywałeś stany niezadowolenia z powodu niepowodzeń w pracy nad sobą?
- nigdy
 - raz czy dwa razy
 - kilka razy
 - kilkanaście razy
 - częściej niż kilkanaście razy
 - bardzo często
 - stałe przeżywam takie stany
 - nie pracuję nad sobą
29. Czy odczuwałeś potrzebę milczenia wobec piękna przyrody?
- nigdy
 - raz czy dwa razy
 - kilka razy
 - kilkanaście razy
 - częściej niż kilkanaście razy
 - bardzo często
 - stałe odczuwam taką potrzebę, gdy obcuję z przyrodą
30. Czy odczuwałeś kiedykolwiek, że Kościół jako wspólnota ludzi jest dla Ciebie umocnieniem i oparciem w życiu?
- nigdy
 - raz czy dwa razy
 - kilka razy
 - kilkanaście razy

- e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. stale to odczuwam
31. Czy odczuwałeś kiedyś radość z powodu udzielenia pomocy drugiemu człowiekowi?
- a. nigdy nie udzielałem nikomu pomocy
 - b. nigdy nie odczuwałem radości
 - c. raz czy dwa razy
 - d. kilka razy
 - e. kilkanaście razy
 - f. częściej niż kilkanaście razy
 - g. bardzo często
 - h. zawsze, ilekroć komuś pomogłem
32. Czy zdarzyło Ci się, że ktoś zwracał Ci uwagę, że swoim zachowaniem dajesz zły przykład innym?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. stale inni robią mi takie uwagi
33. Od Boga oczekuję:
- a. bezpieczeństwa
 - b. ochrony przed rozczarowaniem życiem
 - c. aby pilnował, by dzieci Jego nigdy nie płakały
 - d. aby sprawiał, by sprawiedliwość istniała stale na ziemi
 - e. aby strzegł od zawodu miłość ludzką
 - f. aby był

CZĘŚĆ II

34. Jak często modlisz się w ciągu dnia?
- a. nie modlę się
 - b. raz dziennie
 - c. dwa razy dziennie
 - d. trzy razy dziennie
 - e. na ogół jestem w stałym kontakcie z Bogiem
35. Jak często korzystasz ze spowiedzi?
- a. nie korzystam
 - b. na Boże Narodzenie lub Wielkanoc
 - c. kilka razy w roku
 - d. raz w miesiącu
 - e. dwa razy w miesiącu
 - f. raz w tygodniu i częściej
36. Czy należysz do:
- a. służby liturgicznej ołtarza
 - b. chóru
 - c. kościelnego zespołu muzycznego
 - d. oazy
 - e. kółka różańcowego
 - f. bielaneł

- g. Maitry (ruch pomocy Indiom)
 - h. schola
 - i. inne, jakie...?
 - j. nie należę
37. Jeżeli należysz do którejś z grup, to w jakim stopniu zależy Ci na tym, aby aktywnie w niej uczestniczyć?
- a. bardzo mi zależy
 - b. zależy mi
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie zależy mi
 - e. zdecydowanie mi nie zależy
38. Czy pomagałeś kiedykolwiek ludziom samotnym, chorym lub innym potrzebującym pomocy?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. stale komuś pomagam
39. Ile razy w ciągu ostatniego roku brałeś udział w rekolekcjach lub dniach skupienia?
- a. nigdy
 - b. raz
 - c. dwa razy
 - d. kilka razy
 - e. częściej
40. Które z poniższych modlitw i nabożeństw praktykujesz najczęściej?
- a. różaniec
 - b. drogę krzyżową
 - c. rozmyślanie o Męce Pańskiej
 - d. modlitwy do Matki Bożej
 - e. modlitwy do Najświętszego Serca Pana Jezusa
 - f. modlitwy do wybranego świętego
 - g. adorację Najświętszego Sakramentu
 - h. inne, jakie?..
 - i. nie mam żadnej ulubionej modlitwy lub nabożeństwa i nie praktykuję ich często
41. Jak często przystępujesz do Komunii świętej?
- a. codziennie
 - b. dwa, trzy razy w tygodniu
 - c. w każdą niedzielę i święta
 - d. dwa razy w miesiącu
 - e. raz w miesiącu
 - f. kilka razy w roku
 - g. na Boże Narodzenie i na Wielkanoc
 - h. nie przystępuję do Komunii świętej
42. Czy uczęszczasz na katechizację w ośrodku duszpasterskim?
- a. tak, regularnie
 - b. tak, od czasu do czasu
 - c. nie

43. Jak często uczestniczysz we Mszy świętej?
- codziennie
 - dwa, trzy razy w tygodniu
 - w niedziele i święta
 - dwa razy w miesiącu
 - raz w miesiącu
 - kilka razy w roku
 - na Boże Narodzenie i na Wielkanoc
 - nie uczęszczam
44. Ile razy w ciągu ostatniego roku brałeś udział w pielgrzymkach lub obozach religijnych?
- nigdy
 - raz
 - dwa razy
 - kilka razy
45. Czy w ostatnim roku przeczytałeś książki lub czasopisma o treści religijnej?
- żadnej książki lub czasopisma nie przeczytałem
 - jedną lub dwie
 - kilka
 - kilkanaście
 - więcej
46. Czy w Twoim mniemaniu jesteś człowiekiem wierzącym?
- zdecydowanie tak
 - tak
 - raczej tak
 - raczej nie
 - zdecydowanie nie
47. Czy zależy Ci na tym, aby mieć kogoś, kto będzie dopomagał Ci w rozwijaniu życia religijnego?
- bardzo mi zależy
 - zależy mi
 - trudno mi powiedzieć
 - nie zależy mi
 - zdecydowanie mi nie zależy
48. Czy w Twoim mniemaniu jesteś religijny?
- zdecydowanie tak
 - tak
 - trudno mi powiedzieć
 - nie
 - zdecydowanie nie
49. Czy zależy Ci na tym, aby to, co robisz było wykonane sumiennie i rzetelnie?
- zdecydowanie tak
 - tak
 - trudno mi powiedzieć
 - nie
 - zdecydowanie nie
50. Czy zależy Ci na tym, aby mieć stały i bliski kontakt z księdzem, katechetą lub siostrą zakonną?
- zdecydowanie tak
 - tak

- c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie
 - e. zdecydowanie nie
51. Czy zależy Ci na tym, aby Twój kontakt z Bogiem pogłębiał się coraz bardziej poprzez modlitwę?
- a. bardzo mi zależy
 - b. zależy mi
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie zależy mi
 - e. zupełnie mi nie zależy
52. Czy zdarzało Ci się w chwilach cierpienia fizycznego lub psychicznego ofiarować te przeżycia Bogu?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. stale, ilekroć doznawałem cierpienia
 - h. nigdy nie cierpiełem fizycznie lub psychicznie
53. Czy zdarzyło Ci się odnieść do drugiego człowieka tak, jak byś odniósł do Chrystusa?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. zawsze tak się odnoszę do drugiego człowieka
54. Jak ważnym jest dla Ciebie wypełnianie przykazań Bożych?
- a. bardzo ważne
 - b. ważne
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nieważne
 - e. zupełnie nieważne
55. Jak bardzo zależy Ci na tym by być coraz lepszym i doskonalszym?
- a. bardzo mi zależy
 - b. zależy mi
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie zależy mi
 - e. zupełnie mi nie zależy
56. Czy zależy Ci na posiadaniu wielu rzeczy materialnych?
- a. bardzo mi zależy
 - b. zależy mi
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie zależy mi
 - e. zupełnie mi nie zależy
57. Jak często doznając cierpienia uważałeś, że może ono być pozytywnym przeżyciem, mimo że go nie rozumiałeś?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy

- c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. stale, ilekroć cierpiałem
 - h. nigdy nie doznawałem cierpień
58. Czy kiedykolwiek myślałeś, że życie Twoje powinno ulec całkowitej przemianie?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. stale o tym myślę
59. Czy według Ciebie człowiek ofiarny i pełen poświęcenia dla innych ma rację bytu we współczesnym społeczeństwie?
- a. zdecydowanie tak
 - b. tak
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie
 - e. zdecydowanie nie
60. Czy zależy Ci na tym, aby w pełni uczestniczyć we Mszy świętej, przystępując także do Komunii świętej?
- a. bardzo mi zależy
 - b. zależy mi
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie zależy mi
 - e. zupełnie mi nie zależy
61. Czy zależy Ci na pogłębieniu wiadomości religijnych przez uczęszczanie na katechizację?
- a. bardzo mi zależy
 - b. zależy mi
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie zależy mi
 - e. zupełnie mi nie zależy
62. Czy zależy Ci na rozwoju Twojego życia religijnego?
- a. bardzo mi zależy
 - b. zależy mi
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie zależy mi
 - e. zupełnie mi nie zależy
63. Czy zależy Ci na tym, aby jak najwięcej ludzi należało do Kościoła i dążyło do zbawienia?
- a. bardzo mi zależy
 - b. zależy mi
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie zależy mi
 - e. zupełnie mi nie zależy
64. Czy zależy Ci na tym, aby swoim życiem dawać świadectwo, że jesteś chrześcijaninem i wyznawcą Chrystusa?

- a. bardzo mi zależy
 - b. zależy mi
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie zależy mi
 - e. zupełnie mi nie zależy
65. Czy przykazania Boskie i kościelne mają wpływ na Twoje postępowanie?
- a. zdecydowanie tak
 - b. tak
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie
 - e. zdecydowanie nie
66. Jak często zdarzało Ci się, że poszukiwałeś ciszy i spokoju, by dokonać refleksji nad sensem swego istnienia?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. stale poszukuję ciszy i spokoju ,by skupić się nad sobą
67. Czy dokonujesz codziennego rachunku sumienia?
- a. tak
 - b. od czasu do czasu
 - c. nie
68. Czy muzyka ułatwia Ci kontakt z Bogiem?
- a. tak
 - b. nie mam zdania
 - c. nie
69. Czy zależy Ci na tym, aby nie czynić zła i przestrzegać przykazań Bożych i kościelnych?
- a. bardzo mi zależy
 - b. zależy mi
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie zależy mi
 - e. zupełnie mi nie zależy
70. Jak bardzo zależy Ci na opinii Twoich kolegów?
- a. bardzo mi zależy
 - b. zależy mi
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie zależy mi
 - e. zupełnie mi nie zależy
71. Czy zdarzało Ci się, że traktowałeś praktyki religijne jako bezsensowne obowiązki, nie mające nic wspólnego z Twoim życiem codziennym?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy

- f. bardzo często
 - g. stale je tak traktuję
72. Czy zdarzyło Ci się, że pod wpływem informacji zdobytych w szkole zdecydowałeś się np. nie chodzić na katechizację, na Mszę świętą, do spowiedzi itp.?
- a. tak
 - b. nie
73. Czy uważasz, że można być człowiekiem religijnym bez wypełniania narzuconych przez Kościół praktyk?
- a. tak
 - b. nie
74. Czy zdarzyło Ci się, że obserwując życie religijne dorosłych, uznałeś, że wiara w Boga, to jedynie „bajka dla dzieci”?
- a. tak
 - b. nie
75. Czy zdarzyło Ci się, że po wysłuchaniu jakiegoś programu telewizyjnego lub radiowego, zacząłeś wątpić w pewne zasady wiary?
- a. tak
 - b. nie
76. Jak wiele razy postanowiłeś mimo trudności rozpocząć na nowo doskonalenie swojego życia religijnego?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. stale podejmuję ten trud
77. Czy zaistniały w Twoim życiu dłuższe przerwy w realizowaniu praktyk religijnych spowodowane niewiarą w ich skuteczność?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej
78. Czy byłeś członkiem takiej grupy, która przeszkadzała Ci w realizacji Twoich domowych, szkolnych i innych obowiązków?
- a. tak
 - b. nie
79. Człowiek jest panem, władcą i twórcą obecnego kształtu przyrody i z powodzeniem może obywać się bez Boga.
- a. zdecydowanie tak
 - b. tak
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie
 - e. zdecydowanie nie
80. Chrześcijanin nie może przejawiać w życiu goryczy i zniechęcenia.
- a. zdecydowanie tak
 - b. tak
 - c. trudno mi powiedzieć

- d. nie
 - e. zdecydowanie nie
81. W Kościele jest zbyt wielu duchownych i świeckich, którzy swoim postępowaniem zaprzeczają zasadom Ewangelii.
- a. zdecydowanie tak
 - b. tak
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie
 - e. zdecydowanie nie
82. Chrześcijanin musi być przede wszystkim odpowiedzialnym człowiekiem.
- a. zdecydowanie tak
 - b. tak
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie
 - e. zdecydowanie nie
83. Miłość, przyjaźń, wspaniałość człowieka tłumaczy mi absolutną miłość i wspaniałość Boga, świadczy o Jego istnieniu.
- a. zdecydowanie tak
 - b. tak
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie
 - e. zdecydowanie nie
84. Wtedy, gdy człowiek doświadcza pustki swego istnienia, Bóg udziela się duchowi człowieka, staje się dla niego darem bliskości i absolutnego samooddania.
- a. zdecydowanie tak
 - b. tak
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie
 - e. zdecydowanie nie
85. Moja obecna wiara jest moim przemyślanym wyborem.
- a. zdecydowanie tak
 - b. tak
 - c. trudno mi powiedzieć
 - d. nie
 - e. zdecydowanie nie
86. Jak często przeżywałeś silne uczucie, że Boga nie ma, że w istnieniu świata i Twoim nie ma żadnego sensu?
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy
 - d. kilkanaście razy
 - e. częściej niż kilkanaście razy
 - f. bardzo często
 - g. stale przeżywam to uczucie
87. Miałem wrażenie, że właściwie bardzo dobrze mógłbym się obyć bez chodzenia na Mszę świętą.
- a. nigdy
 - b. raz czy dwa razy
 - c. kilka razy

- d. kilkanaście razy
- e. częściej niż kilkanaście razy
- f. bardzo często
- g. stale tak myślę

88. Jak bardzo zależy Ci na tym, by w codziennym swoim postępowaniu dawać innym do zrozumienia, że jesteś chrześcijaninem pragnącym żyć według zasad Ewangelii?

- a. bardzo mi zależy
- b. zależy mi
- c. trudno mi powiedzieć
- d. nie zależy mi
- e. zupełnie mi nie zależy

CZĘŚĆ III

89. Czym jest kapłaństwo?

- a. sprawowaniem Ofiary Eucharystii, w której Jezus Chrystus ofiaruje się za nas swemu Ojcu
- b. uczestnictwem w zbawczym pośrednictwie Jezusa Chrystusa
- c. pośrednictwem między Bogiem a ludźmi
- d. składaniem ofiary Bogu w imieniu społeczności ludzi wierzących
- e. przewodnictwem nabożeństwu religijnemu
- f. zawodem wybieranym przez niektórych mężczyzn

90. Modlitwa jest:

- a. spotkaniem z Bogiem
- b. otwarciem serca na Boga
- c. zadośćuczynieniem Bogu za wyrządzone zło
- d. prośbą o pomoc w różnych sprawach i kłopotach
- e. obowiązkiem, który należy wykonać, aby nie narazić się na karę

Bożą

- f. nie wiem, nie modłę się

91. Msza święta jest:

- a. uobecnieniem Ofiary Jezusa Chrystusa za grzechy ludzkie
- b. Uctwą, w której pod postacią chleba i wina Jezus Chrystus ofiaruje się za nas swojemu Ojcu
- c. bezkrwawą Ofiarą Jezusa Chrystusa
- d. zgromadzeniem chrześcijan w celu spełniania kultu
- e. najważniejszym nabożeństwem w Kościele katolickim
- f. jedną z ceremonii kultu religijnego

92. Kościół jest:

- a. społecznością ochrzczonych dążących do zbawienia
- b. Mistycznym Ciałem Chrystusa
- c. wspólnotą wierzących w Chrystusa pod przewodnictwem papieża
- d. hierarchią duchownych
- e. instytucją religijną
- f. instytucją jak każda inna w państwie

93. Sakramenty święte są:

- a. znakami widzialnej obecności i działalności Chrystusa
- b. znakami, poprzez które Bóg udziela swojej łaski
- c. znakami spotkania człowieka z Bogiem
- d. środkami uświęcenia i umocnienia
- e. obowiązującymi praktykami religijnymi
- f. magicznymi działaniami duchownych

94. Bóg jest:
- Tym, który Jest
 - najlepszym Ojcem i Stworzycielem Wszechświata
 - Stworzycielem nieba i ziemi
 - Przyczyną Wszechświata
 - bezwzględnym Sędzią
 - Istotą wymyśloną przez człowieka
95. Powołanie chrześcijańskie to:
- dawanie świadectwa własnym życiem o Chrystusie i Ewangelii
 - dążenie do zbawienia
 - realizowanie Królestwa Bożego na ziemi
 - dążenie do doskonałości
 - zachowywanie przykazań Bożych i kościelnych
 - idea wymyślona przez ludzi wierzących w Chrystusa
96. Życie pozagrobowe to:
- miejsce duszy po śmierci
 - miejsce nagrody lub kary za życie doczesne
 - stan oczekiwania na zmartwychwstanie
 - inny etap życia po śmierci
 - kres wszystkiego
 - fikcja, wymyślona przez duchownych
97. Szatan:
- duch inteligentny inspirujący człowieka do zła
 - zły duch
 - przeciwnik Boga
 - symbol zła
 - istota wymyślona przez człowieka
 - nie uznają szatana
98. Zbawienie:
- uczestniczenie w pełnym życiu Boga
 - osiągnięcie nieba
 - stan wiecznej szczęśliwości
 - nagroda za dobre życie
 - wymyślona idea nagrody po śmierci
 - nie wierzę w żadne zbawienie
99. Przyczyną zaistnienia Wszechświata jest:
- Bóg Stwórca
 - Absolut (był sprawczy)
 - idea twórcza
 - przypadkowa eksplozja jądra wodoru
 - wieczna materia
 - inna, jaka?...
100. Przyczyna zaistnienia człowieka:
- miłość Boga Stwórcy
 - potrzeba istot rozumnych do oddawania czci Stwórcy
 - idea twórcza
 - przypadkowy wynik ewolucji w materii stworzonej przez Boga.
 - wynik ewolucji materii
 - inne, jakie? ...
101. Grzech pierworodny:
- pierwsze zerwanie przyjaźni człowieka z Bogiem
 - pierwsze nieposłuszeństwo

- c. przyczyna skłonności natury ludzkiej do zła
 - d. stałe obciążenie duszy po grzechu pierwszych ludzi
 - e. spożycie zakazanego owocu w raj
 - f. nie uznają grzechu pierworodnego
102. Kim jest Jezus Chrystus?
- a. Synem Boga i Odkupicielem człowieka
 - b. Jedynym Pośrednikiem w drodze do Boga Ojca
 - c. Mistrzem Duchowym i Przyjacielem człowieka
 - d. postacią historyczną głoszącą ideę dobrego życia
 - e. postacią fikcyjną, która ma służyć jako ideał osoby ludzkiej
 - f. nie mam zdania
103. Duch Święty to:
- a. Duch Ojca i Syna
 - b. Doradca dany przez Chrystusa
 - c. Duch inspirujący wspólnotę Kościoła
 - d. Duch najdoskonalszy wśród istniejących duchów
 - e. wymyślona przez człowieka Osoba Boska
 - f. nie wierzę w Ducha Świętego
104. Matka Boża jest:
- a. Niewiastą wybraną przez Boga na Matkę Zbawiciela
 - b. Orędowniczką między ludźmi a Bogiem
 - c. jedyny człowiek bez grzechu pierworodnego
 - d. Matką Jezusa (jako postaci historycznej)
 - e. legendarną postacią z Ewangelii
 - f. nie mam zdania
105. Co wiesz na temat pośrednictwa świętych?
- a. wstawiają się za wiernymi u Boga
 - b. są wzorami do naśladowania
 - c. mają wpływ na Boga
 - d. udzielają pomocy w nieszczęściu
 - e. wymagają przekonanie religijne
 - f. nie mam zdania
106. Kim jest człowiek wierzący?
- a. osobą dążącą do zjednoczenia z Bogiem
 - b. osobą uczestniczącą w zbawczym dziele Boga
 - c. naśladowcą Boga
 - d. osobą wypełniającą przykazania Boskie i kościelne
 - e. osobą żyjącą wymyślonymi przekonaniem
 - f. osobą nie liczącą się ze zdobyczami nauki
107. Czym jest grzech?
- a. odwróceniem się od Boga
 - b. odrzuceniem obietnicy zbawienia
 - c. niezrealizowaniem celów i zadań wytyczonych przez Boga
 - d. wyrządzeniem krzywdy Bogu i ludziom
 - e. złamaniem przykazań Boskich i kościelnych
 - f. nie wiem naprawdę, czym jest grzech

**DZIEKUJEMY ZA ŻYCZLIWE WYPEŁNIENIE
SPRAWDŹ, CZY ODPOWIEDZIAŁEŚ NA WSZYSTKIE PYTANIA.**

Literatura:

- Bazylak J.: *Zależność między postawą religijną a samodzielnością młodzieży*, Nowum nr 5, 1973
- Bazylak J.: *Religijność i próby jej badania w psychologii*. W: *Kształty religijności*, red. S. Rostworowski, Warszawa 1977, s. 95—112
- Bazylak J.: *Uwarunkowanie zmian postawy religijnej u mężczyzn*. Maszynopis w Archiwum ATK, 1977
- Bazylak J.: *Typ religijności a niektóre cechy osobowości w świetle badań wybranej populacji — klerycy*, *Studia Philosophiae Christianae* 1979 nr 2, s. 23—49
- Bazylak J.: *Źródła postaw religijnych*, *Studia Philosophiae Christianae*, 1981, nr 2, s. 7—18
- Bazylak J.: *Dyspozycje temperamentu w ujęciu Strelaua a postawy religijne młodzieży*, *Studia Philosophiae Christianae*, 1982, nr 2, s. 21—39
- Bazylak J.: *Postawy religijne młodzieży i ich związki z wybranymi elementami osobowości*, Warszawa 1984, ATK
- Bronowski J.: *Źródła wiedzy i wyobraźni*. Warszawa 1984, PIW
- Chlewiński Z.: *Problem religii w psychologii*, *Zeszyty Naukowe KUL*, 1973, T. XVI, nr 3—4
- Chlewiński Z.: (red.) *Psychologia religii*. Lublin 1982
- Czapliński J.: *Przesłanki ustosunkowań wobec innych ludzi*. W: *Psychologia spostrzegania społecznego*, red. M. Lewicka i J. Trzebiński. Warszawa 1985, KiW
- Dawid J.Wł.: *Psychologia religii*, Warszawa 1912
- Dubos R.: *Tyle człowieka co zwierzęcia*, Warszawa 1973, PZWL
- Durkheim E.: *Les formes elementaires de la vie religieuse*, Ed. 4. Par 1960
- Godorowski K.: *Psychologia i Psychopatologia hitlerowskich obozów koncentracyjnych*, Warszawa 1985. ATK
- James W.: *Doświadczenie religijne*, Warszawa 1958
- Jung C.G.: *Psychologia a religia*, Warszawa 1970.
- Kotarbiński T.: *Religia i ja*, Warszawa 1981
- Kuczkowski S.: *Niektóre problemy psychopatologii w zakresie doświadczeń, postaw i zachowań religijnych*, W: *Psychologia religii*. red. Z. Chlewiński, Lublin 1982.
- Kuchowicz Zb.: *O biologiczny wymiar historii*, Warszawa 1985
- Lewicka M.: *Afektywne i deskryptywne mechanizmy spostrzegania innych ludzi*, W: *Psychologia spostrzegania społecznego*, Warszawa 1985
- Magnusson D.: *Wprowadzenie do teorii testów*, Warszawa 1981
- Obuchowski K.: *Osobowość i efektywność*, Poznań 1972
- O'Dea T.F. *The Sociology of religion*, Englewood Cliffs 1966
- Ostrowska K.: *Teoretyczne przesłanki diagnozowania u kryminologii*, W: *Diagnoza psychologiczna w sprawach rozpoznawanych przez sądy rodzinne*, Warszawa 1985
- Pacewicz P.: *Pomiędzy myślą a rzeczywistością. Rewolucja społeczna jako zjawisko psychologiczne*, Warszawa 1983
- Prężyna Wł.: *Skala postaw religijnych*, *Roczniki Filozoficzne* 1968, T. XVI z.4. s. 75—83
- Prężyna Wł.: *Intensywność postawy religijnej*, Lublin 1973
- Prężyna Wł.: *Motywacyjne korelaty centralności przedmiotu postawy religijnej*, *Roczniki Filozoficzne*. 1977, T. XXV, z. 4
- Prężyna Wł.: *Funkcje postawy religijnej w osobowości człowieka*, Lublin 1981

Smith A.: *Ciało*, Warszawa 1976. PZWL

Szuman S: *Podstawy rozwoju i wychowania w ontogenezie*, Warszawa 1982

Walesa Cz.: *Psychologiczna analiza rozwoju człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem pierwszych okresów jego ontogenezy*. W; *Psychologia religii*, red Z. Chlewiński, Lublin 1982

Znanięcki F.: *Socjologia wychowania*, Warszawa 1973, T. 2

DIE EXPERIMENTALE VERSION DES FRAGEBOGENS „MEIN RELIGIÖSES LEBEN“

Der Artikel beinhaltet die theoretischen Voraussetzungen sowie Art und Weise der Vorbereitung und empirischer sowie psychologischer Verifikation des Fragebogens „Mein religiöses Leben“. Das religiöse Leben wird als ein persönlicher, dynamischer und sich ständig verändernder Kontakt zu Gott aufgefasst; und zwar durch Realisierung von Geboten der Gottes und Nächstenliebe. Die Religion wird hier als eine auf objektive Weise für den religiösen Menschen existierende Realität verstanden und umfasst Gott als Person, Seine Relation dem Menschen und dem Universum gegenüber, sowie die im Laufe der Jahrhunderte erarbeiteten Art und Weise des Erlebens vom Kontakt zu Gott und zur Religionswirklichkeit.

Das religiöse Leben ist mittels Fragen betreffs emotional-kognitiver Erlebnisse, emotionaler Überzeugungen, Verhalten und religiöser Kenntnisse operationalisiert worden.

Die empirische Verifikation bezüglich Treffsicherheit (Richtigkeit) und Redlichkeit des Fragebogens weist auf, daß sie ausreichend sind, und daß man weitere Untersuchungen zwecks Festlegung von Normen, sowie Untersuchungen, die zur Bezeichnung von religiöser Typologie führen, unternehmen kann.